

סקירת ספרים

מאוסלו עד ההתנתקות: המאבק על ארץ ישראל השלמה בעיתוני חב"ד

אורלי צרפתי, תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב, הספרייה הציונית, תש"ע (2010),
277 עמודים (כולל מפתחות וביבליוגרפיה)

יובל שרלו*

"אחדות ההפכים" הוא מונח יסודי במשנתה הפילוסופית של חסידות חב"ד. עמדה על כך רחל אליאור בספרה "תורת אחדות ההפכים" (תשנ"ג, ירושלים, מוסד ביאליק). מונח זה מאפיין את ההתמודדות החב"דית עם השניות הקיימת בכל תחום ותחום שבו נתקל האדם המאמין. כאשר מדובר באלוקות, האדם המאמין חי את האימננציה האלוקית במלוא עוזה ורואה כל דבר המתרחש בעולם כבא ישירות מריבונו של עולם; בד בבד הוא מאמין כי ריבונו של עולם הוא האין-סוף המוחלט, שכלל אין לו קשר עם מושגים גשמיים. חסידות חב"ד התמודדה עם בעיה זו באמצעות יצירת שני מונחים, "סובב כל עלמין" ו"ממלא כל עלמין", ובדיאלקטיקה מופלאה אפשרה את החיים בשתי התפיסות האלה. גם את המתח הקיים בעולמו של כל מאמין, בין גשמיות ורוחניות ובין העצמת המציאות ובין איונה (מלשון "אין"), פתרה חסידות חב"ד בדרך זו של אחדות ההפכים.

אחדות ההפכים של חסידות חב"ד אינה משנה פילוסופית בלבד, אלא היא מחלחלת גם כיום לכל ההתנהלות של חסידות זו. היא מעורבת מאוד במדינת ישראל, ובד בבד אפשר להגדירה כא-ציונית, אם לא כאנטי-ציונית; היא מחבקת את עם ישראל כולו, ובד בבד היא מתבדלת בהלכה המיוחדת רק לה ומדירה את מי שאינו מאנשי שלומנו, עד כדי כך שהיו שהגדירו אותה כ"כת הקרובה

* הרב יובל שרלו (yu02@barak.net.il) הוא ראש ישיבת ההסדר פתח תקווה, ממייסדי "רבני צהר" וחבר ההנהלה.

ביותר ליהדות"; היא ריאליט ורציונלית אולי יותר מכל החסידויות האחרות, וכך בכך נסחפת לתפיסה משיחית טוטלית המעצבת את ההתייחסות שלה למציאות הנוכחית. בכל אלה לא זו בלבד שהיא אינה מתעלמת מן המורכבות ומן הסתירה, אלא היא גם מפתחת משנה שלמה בדבר החיים בשני העולמות והיחס ביניהם. בשל היותה מרתקת כל כך ובשל היותה אחת התנועות המשמעותיות ביותר בעם ישראל, היא ראויה למחקר.

בשנות התשעים של המאה העשרים ובתחילת המאה ה-21 התרחשו שני מסלולים משמעותיים של אירועים בחסידות חב"ד, והמחקר שאנו סוקרים חודר לקרבם. המסלול האחד, החיצוני, הוא אירועים כלליים במדינת ישראל: מלחמת המפרץ, הוועידה הבין-לאומית במדריד, הסכמי אוסלו, רצח ראש הממשלה רבין ומאוחר יותר – ההתנתקות. המסלול השני, הפנימי, הוא מסלול של אירועים דרמטיים בתוך חסידות חב"ד: ההכרזה על האדמו"ר רבי מנחם מנדל שניאורסון כמשיח, הסתלקותו מן העולם והפילוג בחסידות חב"ד בין ה"משיחיסטים" ובין הזרם המרכזי. שני המסלולים האלה מלאי אנרגיה, והם לעצמם מהווים בסיס מופלא למחקר.

מהם הכלים שאפשר לחקור בהם את היחס שבין שני המסלולים האלה? מחברת הספר מציעה כלי מופלא למחקר זה, והוא העיתונות החב"דית. חסידות חב"ד הפכה את השימוש בכלי התקשורת העולמית לאחד היסודות המהותיים ביותר שלה. עמדה זו נובעת מסיבות שונות. העיקרית שבהן היא משנתה כי לקראת הגאולה השלמה הקרובה מאוד אנו מחויבים ב"פוצו מעיינותיך החוצה"; לאמור: יש להוציא את היהדות לרשות הרבים. הוצאה זו משמעותה הסרת הלוט מעל המיסטיקה והפיכתה ממשנה אזוטריה למנוע רוחני כלל-עולמי. אחת הדרכים לעשות זאת היא תקשורת ההמונים, המאפשרת לממש את המשנה הזו במלוא עוצמתה. אולם בשל הקוטב השני, ההסתגרות, אנו מוצאים את עיקר הפעולה החב"דית בעיתונות פנים-מגזרית: בעיתון כפר חב"ד המכוון לאנ"ש (אנשי שלומנו) ובדף פרשת השבוע, "שיחת השבוע", הפונה כלפי חוץ, בעיקר לחברה הדתית הכללית, אך לא רק אליה. יש להדגיש כי בשנים האחרונות, שהן מחוץ לתחום המחקר, אפשר לדבר על פרסום נוסף, כהניסטי ברוחו, שאמנם אינו מסמך רשמי של חב"ד, אולם הוא מבטא פלג של חב"ד בארץ בראשות הרב וולפא: "ארץ ישראל שלנו". אני מעריך כי בעתיד אפשר יהיה להמשיך את מחקרה של צרפתי גם לאור גיליון זה.

סוג זה של עיתונות מאפשר אפוא שני מחקרים במקביל. ראשון בהם הוא בחינת העיתונות המגזרית כחלק ממדעי התקשורת; על עיתונות זו אפשר להחיל כלי מחקר העוסקים בהבניית השייכות של קבוצות מיעוט. חלק מהבניה זו היא התעמולה להפצת עקרונות הקבוצה, והמחברת טוענת כי העיתונות החב"דית

מאופיינת בשלושה תנאים הנחוצים לה כדי שתהיה יעילה: מונופוליוזציה, תיעול והשלמה באמצעות תקשורת בין-אישית. לגבי חסידי חב"ד, עיתונות זו מונופוליסטית, שכן אין החסידים נזקקים לתקשורת החילונית; היא מתעלת את עמדות היסוד להתנגדות מעשית למסירת שטחים לשלטון זר; והיא משלימה את עצמה בפעילות רחבה של תקשורת בין-אישית הקיימת בכל חצר חסידית, ובאופן מיוחד בחב"ד. לפיכך אפשר להשתמש בכלים המחקריים המקובלים כדי לבחון את השפעתה של תקשורת זו וללמוד הרבה על התאוריות התקשורתיות ועל יישומן. ספר זה, שהוא עיבוד של עבודת דוקטורט של חוקרת ומרצה לתקשורת, מאפשר לקורא הבלתי מקצועי בתחום זה להכיר ולבחון סוג של תקשורת מגזרית בחברה סגורה ולהבין את המשקל הגדול שלה בעיצוב התודעה הפנימית של קבוצות מיעוט.

המחקר השני הוא המחקר על חסידות חב"ד עצמה. כאמור לעיל, חסידות חב"ד מצאה את עצמה בתקופה זו במוקד שינויים דרמטיים בחברה הישראלית ובחסידות עצמה. אדמו"רי חב"ד שחיו בתקופת הייסוד של התנועה הציונית התנגדו לה. הם גם התנגדו להתיישבות בארץ ישראל, וההצדקה לקיומו של כפר חב"ד הייתה נעוצה בתוצאות השואה ולא באידאולוגיה של ארץ ישראל. אין זה מקרה כי החסידות ביססה את מרכזה בארצות הברית ולא בארץ ישראל. ואילו בעיצומה של תקופת המחקר המתוארת בספר אנו מוצאים את חסידות חב"ד מחזיקה בעמדות מובהקות ביחס לאיסור מסירת שטחים לשלטון זר, ואף משתתפת בחלק מן הזמן במערכה הפוליטית, דבר שהיא נמנעה ממנו בעקיבות במשך רוב תקופות קיומה.

עיקר הספר שלפנינו מנסה לבחון את מקורות השינוי ואת סיבותיו. הנימוקים המופיעים בעיתונות החב"דית אינם נימוקים ציוניים. הם מבוססים בעיקר על החובה למנוע פיקוח נפש. ההלכה היהודית מייחסת חשיבות עילאית להתמודדות עם מצבים של פיקוח נפש ומניעתם, וכיוון שמסירת שטחי ארץ ישראל לאויב מנותחת כסכנה פוטנציאלית ליהודים, הדבר אסור. החסידות מרחיבה את ההלכה המתירה לצאת למלחמה בשבת גם על ענייני רכוש, בשל המדרון החלקלק העלול להביא לסכנת נפשות, למדיניות עקרונית (נושא זה אינו תופס מקום נרחב בספר). זהו הנימוק העיקרי הרשמי בעיתוני חב"ד.

אולם המחברת מנתחת, ולדעתי בצדק, נושאים נוספים שהשפיעו על חסידות חב"ד ועל שינוי עמדותיה. ראשון שבהם הוא מלחמת ששת הימים, שהיוותה אישור משמים לתפיסה המשיחית. אמנם התפיסה המשיחית של חב"ד שונה מזו שבאה מבית המדרש של הרב קוק ושהעניקה לגוש אמונים את הבסיס הרעיוני למפעל ההתנחלות, אולם שתי התנועות היו שותפות בראיית מלחמת ששת הימים כצעד משמעותי מאוד במהלך הגאולה וכייעוד משמים. המחברת מצטטת דברים

שנכתבו לאחר 23 שנים: "רק כעת אנו מתחילים להבין את המשקל הרב שהיה לאירוע זה על תהליכים מרכזיים הקשורים להכנת העם לגאולה השלמה" (עמ' 62). נימוק נוסף הוא הצפה מחדש של מצוות התורה ביחס להתיישבות בארץ ישראל, מצוות "לא תחנם" וכדומה. לדעת המחברת, אלו הנושאים המרכזיים והסיבות העיקריות לשינוי דרכה של חסידות חב"ד.

מעבר לכך, לרבים מדבריה בגנות מסירת שטחי ארץ ישראל לאויבים יש קשר גם לשאלת הגאווה הדתית והעצמאות הרוחנית. העובדה כי אומות העולם לוחצות על ישראל לעשות כן מעצימה את העובדה שהנושא המדובר אינו רק ארץ ישראל, אלא גם העצמאות הרוחנית, ההתנגדות לכפייה חיצונית על עם ישראל והקריאה לנהל מדיניות יהודית מקורית שאינה נכנעת לגזרות אומות העולם. באופן דומה, חסידות חב"ד תמכה בלגיטימציה של פסקי הרבנים שקראו לסירוב פקודה מכוח אותו אתוס: "לנו היהודים יש חוק עליון העומד מעל כל חוק אנושי – התורה. אם יחוקק חוק או תינתן פקודה הסותרים את התורה, ברור שלא נציית להם" (עמ' 207).

עמדות אלו של חב"ד אילצו אותה לסטות ממנהגיה. היא נעשתה מעורבת פוליטית, הן בקריאה ישירה להצביע למפלגת ימין ("ביבי טוב ליהודים") הן בהזדהות מובהקת עם אחד הצדדים בוויכוח הפנימי במדינת ישראל ביחס לעתיד ההתיישבות. מלבד זאת, חסידות חב"ד, המתאפיינת בכלל החסידי "אהבת ישראל" ובניסיון להיות קשור בכל יהודי באשר הוא יהודי, מצאה את עצמה מתבטאת בקיצוניות ובחריפות נגד השמאל הישראלי: "בוגדנות פירושה מעילה, הפרת אמון [...] בוגדנות עשויה להיות גם תפישתית בחשיבה, בהשקפת העולם, בעמדה פוליטית. וכאן לא קשה לזהות את מוקד הדגירה של החשיבה הבוגדנית אצל אנשי השמאל" (עמ' 158).

למי אפוא מיועד הספר? הספר מיועד למתעניינים בשני ההיבטים של המחקר. זהו מחקר מקיף על עיתונות מגזרית ממוקדת ובחינת תהליכים המתרחשים בחברת המיעוט דרך עיתונים אלה. לטעמי, ממד זה מצוי בהיקפים קטנים מדי בספר זה, בין בהיבטים התאורטיים ובין בבחינה כללית של ז'אנר העיתונות המגזרית, ובתוכה דפי פרשת השבוע. ואף על פי כן, מבין שורות המחקר עולות תובנות מעניינות ביחס לכוחה של עיתונות מגזרית זו, לתהליכי השינוי ולמשמעותה של התקשורת של קבוצות המדירות את עצמן מן התקשורת הכללית או המודרות ממנה.

ובעיקר הספר מיועד למי שמבקש להבין את אחד תהליכים המרתקים שהתחוללו בחסידות חב"ד בין 1990 ל-2005. הוא מרתק בשל העובדה שהוא מפגיש אירועים מכוננים בתולדות מדינת ישראל בליבת המחלוקת הפנימית בעם ישראל מכאן ואירועים מכוננים בחסידות חב"ד שעיקרם תום שושלת שבעת

המנהיגים של החסידות וראיית האדמו"ר האחרון כמשיח מכאן. שני התהליכים האלה אינם קשורים מהותית זה בזה, אולם בשעה שנפגשו התחוללה דרמה של ממש בחסידות חב"ד ובעמדותיה. המבקש להבין את התהליכים, כפי שהשתקפו בחלון הראווה של התקשורת הפנימית בחסידות חב"ד, ימצא בספר זה עולם ומלואו.

המחברת בחרה לעסוק בהתייחסויות הישירות לסוגיית הסכמי אוסלו והעקירה מגוש קטיף. אפשר היה להעשיר את המחקר באמצעות התייחסויות חב"דיות נוספות לאותם עניינים, שנכתבו בדרך שאינה ישירה. דף פרשת השבוע "שיחת השבוע" אינו עוסק רק במאמר המערכת בנושאים הקשורים לסדר היום, אלא הוא גם מפגיש את קוראיו עם סיפורים חסידיים, עם עיסוק אינטנסיבי בתורת המשיח ועם דמויות מן החיים הדתיים במדינת ישראל. בחינה מדוקדקת של אלה – כגון השאלות מי הן הדמויות המוצגות לקוראי הדף, ועד כמה מוצגים בו גם אנשים מן הציונות הדתית (דבר המהווה שינוי בעמדת חב"ד ומלמד על קשר מתהדק ל"גוש אמונים") – הייתה מוסיפה היבטים נוספים למחקר. נושא מעניין נוסף הוא חיפוש אחר המקומות שבהם חסידות חב"ד עושה חשבון נפש, בעיקר באשר למעורבות הפוליטית שלה. אולם חסרונם כל אלה אינו מעמעם את טיבו של הספר ואת ההצגה המדויקת של התהליכים שהמחברת מציגה בפני הקורא.

